

„AZ ÉLET UTAZÁS, AZ ISTEN SZEMÉLY, A HATALOM FENT
VAN, A GONDOLAT TÁPLÁLÉK ÉS A SZERETET MELEGSÉG
olyan hétköznapi metaforák, melyek ma is értelmet adnak
számunkra annak a szakrális térnek, amelyet szőlőhegynek
hívunk (legalábbis néhányuknak). A metaforák
segíthetnek abban, hogy újra felfedezzük Istent és Isten
tulajdonképpeni szándékát.”

KÖVECSES ZOLTÁN

ISTEN A SZŐLŐBEN

A SZŐLŐHEGYEK SZAKRALITÁSA EGY METAFORAKUTATÓ SZEMÉVEL¹

Kivonat

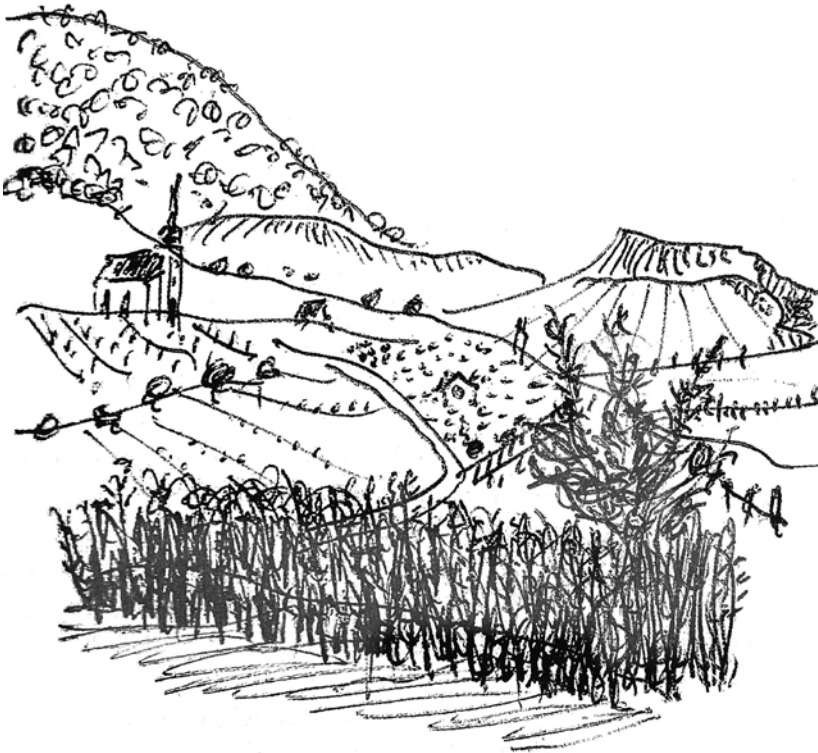
A tanulmány amellett érvel, hogy a ma emberének vannak kapcsolódási pontjai a mára már elfeledett vagy az emberek fejében csak nyomaiban felfedezhető szakrális térhez (vagyis a tárgyak, épületek, anyagok, tevékenységek önmagukon túlmutató, transzcendens jelentéseihez). A kapcsolódási lehetőség a szakrális térhez a fogalmi rendszerünkben található meg, annak is abban a részében, amelyeket metaforák hoznak létre. A tanulmány arra keresi a választ a képes beszéd és metaforikus gondolkodás vizsgálatán keresztül, hogy a szent nyilvánvaló kifejeződései (pl. kápolnák, keresztek) és kevésbé nyilvánvaló megjelenési formái (pl. szőlőművelés, borkészítés) mit jelenthettek elődeink számára, és mit jelenthetnek a mi számunkra ma. A szőlőhegyek és szőlőskertek különösen jó színterei régi-új szakrális terek kiépítésének. A fogalmi rendszerünkben található metaforák segítségével még értelmezni tudjuk az emberi élet olyan szakrális jelentéseit, aspektusait, melyekhez már elveszítettük a közvetlen kapcsolatot. AZ ÉLET UTAZÁS, AZ ISTEN SZEMÉLY, A HATALOM FENT VAN, A GONDOLAT TÁPLÁLÉK ÉS A SZERETET MELEGSÉG olyan hétköznapi metaforák, melyek ma is értelmet adnak számunkra annak a szakrális térnek, amelyet szőlőhegynek hívunk (legalábbis néhányuknak). A metaforák segíthetnek abban, hogy újra felfedezzük Istent és Isten tulajdonképpeni szándékát.

Kulcsszavak: szakrális tér, fogalmi rendszer, metafora, út menti kereszt (feszület), kápolna, szőlő, bor, szeretet

¹ Ennek a tanulmánynak van egy erős személyes vonatkozása. Egy romos, nádtetős borospincével kezdődött Becehegyen csaknem negyven évvel ezelőtt. Itt töltöttem minden szabadidőmet, amíg tanítottam. Itt írtam meg legtöbb könyvem, szótáramat. Itt tanultam meg kaszálni és szilvalekvárt főzni. Itt tanítottam meg két fiamat biciklizni. Itt tanultuk meg értékelni és szeretni a minket körülvevő szőlőket, a tájat, a mögöttünk levő erdőt és hegyet és a Balatonra éjszakánként lejáró szarvasokat és vaddisznókat. De Becehegy nem csak az a hely, ahova a szép emlékek kapcsolnak. Becehegy ennél sokkal több, túlmutat a kedves emlékeken és a szemet gyönyörködtető tájon. Hogy miben, hogyan és miért, erről (is) szól ez a tanulmány.

1. Bevezetés

A szőlőhegyek a régebbi időkben szent helyeknek minősültek. A régen élt emberek számára a szőlőhegy és az ott folytatott tevékenység túlmutatott az ember mindennapi életén – a mindennapit meghaladó jelentéssel bírt. Az itt végzett tevékenység nemcsak a szőlő ültetéséből, kapálásából, gondozásából, a szüretből, a bor készítéséből és az ezekkel járó fárasztó munkából és örömeiből állt, hanem abból is, hogy az emberek mindebben a szent megnyilvánulásait, a szenthez való kapcsolódást látták. Vagyis azt, hogy egy szakrális térben mozognak és élik életüket (ld. a szakrálisról általában: Eliade, 1963; a szent világhoz: Balázs 2021: 20). A szőlőhegyekbe kápolnákat építettek, az idevezető utak mentén, de azokon kívül is keresztek, feszületeket állítottak, megszentelték a bort, és hálát adtak az Istennek a termésért és az elkészült borért.

Takáts Gyula Bece 985.08.03. (Forrás: Újabb évek Drangalagban 1985–1988.
Pro Pannonia, 2016. 65. oldal)

Mit gondol, érez mindebből a ma embere? Vannak-e a kemény munkát látó és azt meghaladó, transzcendens gondolatai és érzései? Megmaradt-e számára valami a szent jelenlétéből? Valamelyest igen, hiszen a kápolnák állnak, a keresztek szintén. Bizonyos helyeken a borrendek is közreműködnek a szőlőtermesztés körüli szertartásokban. De az épületek, a keresztek, a szertartások látványa felmutat-e valamit abból a szakrális világból, amely transzcendens jelentést adott az itt élők életének?

A dolgozatban amellet szeretnék érvelni, hogy a ma emberének (és nem csak a „vallásosokénak”) is vannak kapcsolódási pontjai a mára már elfeledett vagy az emberek fejében csak nyomaiban felfedezhető szakrális térhez (vagyis a tárgyak, épületek, anyagok, tevékenységek önmagukon túlmutató, transzcendens jelentéseihez). Úgy gondolom, hogy a kapcsolódási lehetőség a szakrális térhez a fogalmi rendszerünkben található meg, annak is abban a részében, amelyeket metaforák hoznak létre.

Vagyis ebben a tanulmányban arra keresem a választ a képes beszéd és metaforikus gondolkodás vizsgálatán keresztül, hogy a szent nyilvánvaló kifejeződései (pl. kápolnák, keresztek) és kevésbe nyilvánvaló megjelenési formái (pl. szőlőművelés, borkészítés) mit jelenthettek elődeink számára, és mit jelenthetnek a mi számunkra ma.

2. A tanulmány két kulcsszava

Az eddigiek alapján is kitűnik, hogy a tanulmánynak két kulcsszava van: a szakralitás és a metafora. A szőlőhegyek szakrális terét alkotó dolgok és tevékenységek jelentését a vonatkozó metaforák elemzésén keresztül próbáljuk meg elvégezni.

2.1. Szakralitás

A szakrális fogalma a profán fogalmának ellentétéként nyeri el értelmét (Balázs 2022: 51–61.) A keresztény szellemiség lexikona szerint az ellentétpárt a következőképpen írhatjuk le: „A latin sacer, ’megszentelt’ szóból alkotott újlatin műszó, a sacralis mindazt jelenti, ami a szentre vonatkozik: kultusz, rítus, mitikus tanítás, szenteléssel vagy áldással kiválasztott személyek és tárgyak. Ezzel szemben profán mindaz, ami a szakrális szférán kívül van (a profán szó a pro, ’előtt’ és a fanum, ’szent liget, terület’ összetétele) (URL1.)

A mai nyugati civilizációban harc folyik a szent és a profán minél teljesebb szétválasztásáért és a profán tér kiterjedésének növeléséért. Ez a harc más civilizációkban ellenkező előjellel történhet (ld. az iszlám berendezkedésű országokat). A szakrális tér középpontjában általában valamilyen

istenség található, amelynek imádására épületeket építenek, ahol szent és kevésbé szent tereket alakítanak ki. A szent tereken belül világosan előírt viselkedési formák érvényesek. A rituáléknak megszabott ideje van. A rituálék ideje alatt a résztvevők kikerülnek a profán világból. A szertartások napja szintén a szent által meghatározott időbe kerül át. A szent és a profán közti harc egyik legjellemzőbb példája a vasárnapért folyó küzdelem. Hova tartozzon a vasárnap, a szent vagy a profán térbe, ennek minden következményével együtt? Ha a vasárnap szent idő, akkor másként éljük meg, mintha nem az. Ha a szünet szent idő (is), akkor azt is másként éljük meg.

2.2. Metafora

Metaforán nem feltétlen és nem csak bizonyos nyelvi kifejezéseket értek. A kognitív nyelvészet (Kövecses–Benczes 2010) metaforafelfogása szerint a metaforák két fogalmi tartomány közötti kapcsolódások, amelyeknek nyelvi megjelenési formái vannak (Lakoff–Johnson 1980; Kövecses 2005). Tehát a metaforáknak szerepük kell legyen a gondolkodásunkban is, és nemcsak beszédünkben. Ezért a kognitív nyelvészek metafora alatt elsősorban „fogalmi metaforákat” értenek, és nem egyszerűen nyelvi metaforákat. Viszont a nyelvi metaforák alkalmasak arra, hogy megtudjuk, milyen fogalmi metaforáink vannak. (Természetesen, ha a metaforák fogalmak összekapcsolódásai, akkor nemcsak nyelvi úton jelennek meg, hanem más modalitásokban is, pl. vizuális metaforák formájában).

A metaforáknak két fajtáját érdemes megkülönböztetnünk. A hasonlóságon alapuló metaforák esetén két dolog vagy esemény osztozik valamilyen tulajdonságban. Ezek a tulajdonságok nem feltétlen objektíven létező tulajdonságok. Vegyük például az ISTEN MINT SZEMÉLY metaforát. Az Isten beszél hozzánk, dühös vagy szeret minket. Vagyis hasonló dolgokat csinál, mint az emberek. Az olyan metaforákat, amelyekkel egy entitást személyként konceptualizálunk, megszemélyesítésnek nevezzük. Egy másik metafora A GONDOLATOK ÉTELEK / A GONDOLAT TÁPLÁLÉK. Itt a gondolatokat az ételekhez hasonlítjuk. A magyar nyelv nagyon világosan megmutatja ennek a metaforának a létezését. Számos olyan szavunk, kifejezésünk van, amely erre a fogalmi metaforára utal: szellemi *táplálék*, az a gondolat *tart életben*, hogy..., *habzsolja* a könyveket, *rágódik* valamin, ki van *éhezve* egy jó könyvre, *megcsömörlik* valamitől, csak az *éltet*, hogy..., mi *táplálja* benne a reményt? (A példákban a metaforikus elemeket dőlt betűkkel jelzem.)

A metaforák másik fajtája a korreláción alapuló metafora. Ezek a metaforák két dolog együtt előfordulására, korrelációjára épülnek, vagyis nem

hasonlóságon, hanem két fogalmi tartomány együtt előfordulásán alapulnak. Például a HATALOM és FENT (LEVÉS) gyakran fordulnak elő együtt mindennapi tapasztalataink során. A győztes birkózó fent van, a vesztes lent; a király palotája fent van, az alattvalóké lent; a győzelmi dobogón az első helyezett legfelül áll stb. Nem meglepő módon számos nyelvi példa is mutatja ennek a korrelációnak meglétét metaforikus gondolkodásunkban: *felettes, alattvaló, leigáz, felszabadít, felkelés*, valami *leverése*. Ez a fogalmi metafora gyakran megjelenik a költői nyelvhasználatban is. Petőfi ezt írja: „Habár fölül a gálya, / s alúl a víznek árja, / azért a víz az úr!” Petőfi mondandóját csak az érti meg, akinek metaforikus fogalmi rendszerében megtalálható a HATALOM FENT VAN fogalmi metafora. Egy másik példa lehet a korreláción alapuló metaforikus gondolkodásra a SZERETET MELEGSÉG metafora. Nyelvünkben is bőven találunk rá példákat: *meleg* fogadtatásban részesül, valaki *melegszívű, kihűlt* a szerelem, *langyos* kapcsolat. Ennek tapasztalati alapja az a komfortérzés, amely már kisgyermekkorunkban kialakul, amikor szüleink megnyugtató melegségét érezzük, amikor ölükben vagyunk, vagy átölelnek minket. Végül vizsgáljunk meg még egy fogalmi metaforát! A metafora, amely áthatja az ÉLET fogalmával kapcsolatos gondolkodásunkat az ÉLET UTAZÁS: *hosszú utat* tett meg idáig, *közel jár* a célhoz, melyik *utat választod*, sok *akadállyal* kellett megküzdenie, csak *tévelyeg* az életben, *messziről jött* vagy *messzire jutott* valaki az életben. Enélkül a metafora nélkül szinte elképzelhetetlen lenne az élet olyan alapvető dolgairól gondolkodni és beszélni, mint a célok, az akadályok, a választásaink, az erőfeszítések és a célok eléréséhez szükséges idő.

3. Négy kitüntetett szakrális elem

Most megvizsgáljuk azokat a szakrális dolgokat, tevékenységeket, amelyek jelentésének létrehozása és megértése csak bizonyos fogalmi metaforák segítségével történhet meg (Kövecses 2011).

3.1. Út menti kereszték/feszületek

Az út menti kereszték jelentésének és jelentőségének megértéséhez leginkább AZ ÉLET UTAZÁS metaforára van szükség. Egyfelől a kereszték jelzik a fizikai utat, és tájékozási pontként is szolgálnak. Ebben a tekintetben több funkciójuk volt (Réthelyi 1984). A kereszték a falvak, tanyák, birtokok határait jelezték, és mintegy fogadták az odaérkezőket és búcsúztatták a távozókat. Másfelől spirituális funkciójuk is volt. AZ ÉLET UTAZÁS metafora összecseng

azzal, amit Jézus mond: „Én vagyok az út, az igazság és az élet.” Az út, amin járunk az életben, az életutunk, lehet olyan út, melyet Jézus tanít számunkra, és melyet az út mentén álló kereszték szimbolizálnak metaforikusan. A jézusi életút az az élet, amely nehéz és behatárolt (keskeny), a hívőknek mégis boldogságot nyújt, mert reménnyel teli.

3.2. Kápolnák

A kereszténység szakrális tereinek fő eleme a templom vagy kápolna. Ez az a hely, melyet Isten földi lakhelyének tekintünk. Ez az elképzelés AZ ISTEN SZEMÉLY metaforán alapszik. Lakhelye csak az embereknek van, de mivel Istent személynek (embernek) képzeljük el, feltételezzük, hogy lakhelye is van közöttünk. Vagyis ahhoz, hogy (részben) megértsük, miért építettek az emberek kápolnákat a szőlőhegyekbe, az alábbi metaforákra van szükségünk:

AZ ISTEN SZEMÉLY

ISTEN NEM E VILÁGI LAKHELYE AZ EGEK

ISTEN E VILÁGI LAKHELYE A TEMPLOM/KÁPOLNA

A kápolnában találkozhatunk Istennel, hallgathatjuk a beszédét, imádkozhatunk hozzá, és köszönetet mondhatunk.

Ezek a metaforák azonban még nem magyarázzák meg kielégítően és világosan azt, hogy a kápolnákat a szőlőhegyekben általában a legmagasabb pontra építették. A kápolnák magaslatra történő elhelyezését egy másik metaforával hozhatjuk összefüggésbe: A HATALOM FENT VAN metaforával. Mivel Isten a keresztények számára a legnagyobb hatalom (ahogy a Miatyánkban mondjuk: „Tied az ország, a hatalom és a dicsőség”), természetes, hogy Isten e világi lakhelyének kiválasztását A HATALOM FENT VAN metafora határozza meg. A „Tied az ország, a hatalom és a dicsőség” kijelentésben az isteni hatalom egy ország feletti hatalomként jelenik meg. A kijelentés így a specifikusabb AZ ISTENI HATALOM EGY ORSZÁG FELETTI HATALOM metaforát eredményezi.

3.3. A szőlők

A szőlőknek, szőlőskerteknek tulajdonosa van, és szőlőmunkások dolgoznak benne. A munkások gondozzák a szőlőt, és végül bort készítenek belőle. A szőlő mint növény nem csak a kereszténység számára volt szent, és nem csak a szőlő volt szent. Az ókori Rómában három növényt ültettek a Fórum

Romanumon, mert szentnek tartották őket: a szőlőt, a fügefát és az olajfát. (A Balaton-felvidéki szőlőknek különleges érdekessége, hogy mindhárom megtalálható a szőlőhegyekben.) A szőlőket a kereszténység emelte a legmagasabb szakralitási szintre, és ez metaforáinkban is megmutatkozik. Ferenc pápa budapesti látogatása során a Szent István-bazilikában tartott beszédében ezt mondta: „Győzzük le a megosztottságot, hogy együtt dolgozzunk az Úr szőlőjében!” A szőlők és a szőlő mint gyümölcs metaforikus szimbolikája a kereszténység egyik alapvető szimbóluma, amely több specifikus metaforából tevődik össze. A kereszténység gondolati hatóköre az egész emberiség, az egész világ. Láttuk, hogy ennek egy lehetséges metaforája az ország: AZ ISTENI HATALOM EGY ORSZÁG FELETTI HATALOM. De a világot a Biblia sokszor mint kertet (ld. Éden kertje) láttatja. A VILÁG MINT KERT metafora egy specifikusabb változata A VILÁG EGY SZŐLŐ (SZŐLŐSKERT). Ferenc pápa is ezt a specifikus metaforát használta az előbb említett beszédében.

A Biblia a SZŐLŐSKERT metaforát tovább részletezi az alábbi idézet szerint. János evangéliumában ezt találjuk:

¹„Én vagyok az igazi szőlőtő, és az én Atyám a szőlősgazda. ²Azt a szőlővesszőt, amely nem terem gyümölcsöt énbennem, lemetszi; és amely gyümölcsöt terem, azt megtisztítja, hogy még több gyümölcsöt teremjen. ³Ti már tiszták vagytok az ige által, amelyet szóltam nektek. ⁴Maradjatok énbennem, és én tibennetek. Ahogyan a szőlővessző nem teremhet gyümölcsöt magától, ha nem marad a szőlőtőn, úgy ti sem, ha nem maradtok énbennem. ⁵Én vagyok a szőlőtő, ti a szőlővesszők: aki énbennem marad, és én őbenne, az terem sok gyümölcsöt, mert nélkülem semmit sem tudtok cselekedni”⁵ (János 15, 1–5).

A szöveg alapján a következő egymással összefüggő fogalmi metaforák azonosíthatóak:

A VILÁG EGY KERT: A VILÁG EGY SZŐLŐSKERT
 AZ ISTEN A SZŐLŐSGAZDA
 JÉZUS A SZŐLŐTŐ
 AZ EMBEREK A SZŐLŐVESSZŐK

Ez a komplex metafora a szőlőhegyek szakralitásának legfontosabb forrása. A bibliai SZŐLŐSKERT metafora ad legvilágosabban magyarázatot arra, hogy a szőlőket miért tekintették az emberek évezredek óta szent helyeknek.

3.4. Bor

A szőlőből bor készül. A bor a kereszténység egyik legfontosabb szakrális aktusában játszik fontos szerepet. Az úrvacsora minden keresztény felekezetben megtalálható – bár kisebb-nagyobb eltérésekkel. A különbségek különösen jól láthatóak a katolikus, református és evangélikus változatokban. A három változat más-más szimbolikus fogalmi eszközt használ, de ezeknek a különbözőségeknek nincs jelentősége a jelen érvelés szempontjából.

Mindegyikben közös, hogy az úrvacsorát a következő metafora alapján képzelettel el: A GONDOLATOK ÉTELEK/ITALOK vagy A GONDOLAT TÁPLÁLÉK. Ez a teljességgel hétköznapi metafora a gondolatokat mint táplálékot ragadja meg, ahogy a 2. alfejezetben láttuk. A gondolatok magukban foglalják a keresztény tanítást és hitet is, amelyek így módon metaforikusan szintén táplálékká (étellé, itallá) válnak. Továbbá János apostol ezt mondja, „az Ige Isten volt” (János 1,1). Ebből az következik, hogy ha ISTEN AZ IGE ÉS A GONDOLAT (vagyis az ige) TÁPLÁLÉK, akkor a kenyér és a bor magunkhoz vétele nem más, mint Isten (és az ő megtestesülése, Jézus) magunkhoz vétele. Isten és Jézus nem kívülről akarja megváltoztatni életünket, hanem belső átalakulást kér. Egy új gondolkodásmódot javasol nekünk, amelynek segítségével megvédhetjük magunkat saját magunktól, földi, e világi létünk problematikus vonásaitól.

4. Milyen volt ebben a szakrális térben élni?

A fenti alcím azért múlt időben van, mert nyilvánvaló, hogy a mai emberek már nem érzékelik a szőlőhegyek szakralitását abban a mértékben, ahogy ezt a fenti elemzés sugallja. Van azonban egy ma is élő magyar népcsoport, a moldvai csángók, akiknek fogalmi rendszerében még mindez, ha nem is tudatosan, de jelen van – bár nem feltétlen a szőlőhegyek kapcsán. A csángók metaforikus gondolkodásmódjáról Szelid Veronika ír a doktori disszertációjában és több tanulmányában (Szelid 2007). Véleménye szerint a csángók a mai napig nagy részét megőrizték annak a középkori metaforikus fogalmi rendszernek, amely az élet teljes területét egy nagy szakrális térként kezelte, amelyben az élet minden eseménye az Istenhez való igazodást tükrözte. Életük ezáltal teljes és kerek élet volt, amelyben voltak Istennek tetsző célok, és voltak az élet nagy kérdéseire válaszok.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy életük fizikai értelemben könnyű élet volt. A moldvai csángók egyik Magyarországon jól ismert képviselője, Petrás Mária népdalénekes így vall a csángók életéről (URL2):

„Abban a világban, amelyben születtem, imádságos harangozással kezdődött a nap, és avval is ért véget. A családok gazdagságát nyolc-tíz-tizenkét gyermek jelentette. Az ötévestől a legöregebbekig mindenkinek nélkülözhetetlen szerepe volt. Hétköznap azért dolgozott az ember erővel és szorgalommal, mert előtte állt egy-egy ünnep. Az ünnep előtt mindig nagy készülődések voltak. Az emberek kitisztították lelküket, életüket, házukat, istállóikat, ólajukat, kertjeiket, falujukat, megbocsátottak, megbékültek, misére mentek szép ünneplő ruhában, és délután megjárták egymást. Az ünnepek nagy örömmel teltek, mindent meg tudtak teremteni maguknak úgy, hogy nem voltak senkinek a szolgálói. Tudták, hogy mi a rendje a világnak, mert a nap, a hold, a csillagok, az időjárás és a mélységes hitük útba igazították őket. Akármit nem cselekedtek, akármit nem ejtettek ki a szájukon.

Névtelen szentek között nőtem fel, akik a sereg gyermekükkel körülvé tudtak énekelve fenni, szóni, gyönyörűen hímezni, varázslatossá tenni azt a nehéz világot. Bőjtrel és imádsággal, Mária erejével elmesszítették a testi-lelki bajokat.”

Röviden szólva nem volt könnyű élet. A mai ember fizikai értelemben összehasonlíthatatlanul jobb életet él. Viszont elmondható, hogy spirituális, erkölcsi életének nincsenek erős kapaszkodói. A tudomány sok rejtélyt megoldott a fizikai világ vonatkozásában, de nem képes választ adni a lélek és a lét titkaira, vagy nem tekinti feladatának ezen kérdések megválaszolását, vagy egyszerűen megválaszolhatatlannak tartja őket.

5. Egy új szakrális tér kiépítése folyik?

Egyszerű demográfiai vagy szociológiai ténynek is felfogható, hogy a nagyvárosokból egyre több ember költözik vidékre, kisebb városokba, településekre, falvakba vagy éppen a szőlőhegyekbe. Egyre több ember egyre több időt tölt ezeken a helyeken. Vajon milyen okok állhatnak a jelenség mögött, valóban pusztán szociológiai kérdésről van-e szó?

Lehet, hogy az igazi okok azzal a jelenséggel függenek össze, amelyről Freund Tamás, az MTA elnöke ír *Az önzés és az elmagányosodott ember* című tanulmányában (Freund 2005). Freund a neurobiológia szemszögéből közelíti meg a kérdést. Érvelése szerint az individualista társadalmakban az önzés elfogadottabb érzelm, mint a kollektivisták társadalmakban. Ezzel szemben a kisebb közösségekben az evolúció előnyben részesíti azokat a viselkedési mintákat, amelyeket önzetlennek tekintünk. Ez annak tudható be, hogy a kis közösségekben az agy rendelkezik mindazzal a közösséggel kapcsolatos információval, amely szükséges ahhoz, hogy az egyén meg tudja figyelni, „monitorozni” tudja a közössége többi tagjának viselkedését. Ezzel

a rendelkezésére álló információval kontrollálni tudja a közösségen belül történő viselkedést. Ugyanakkor azonban ez a fajta megfigyelés, monitoring és kontroll nem működik a nagy közösségekben, mivel az egyén agya csak az információk töredékével rendelkezik ahhoz, hogy bármiféle ellenőrzést, kontrollt gyakoroljon a közösség többi tagjának viselkedésére. A közösségbe tartozó egyének döntő többségének viselkedése el van rejtve minden egyéni agy számára. De ha nem is lenne elrejtve, az egyén agya nem rendelkezik akkora kapacitással, hogy emlékezzen mindarra, amit a közösség többi tagja tesz, és ezáltal ellenőrzése alatt tartsa az egyének önző viselkedését. Vagyis nem tudja büntetni a közösség önző módon viselkedő tagjait. Ily módon a közösség önző módon viselkedő tagjai nagyobb eséllyel élnek túl és szaporodnak. Összegezve az evolúció előnyben részesíti a kooperatív, önzetlen viselkedést azokban a közösségekben, amelyekben az agy kapacitása megfelelően nagy (de a közösség megfelelően kicsi) ahhoz, hogy az egyének ellenőrizni tudják a közösség tagjainak viselkedését. És fordítva az evolúció előnyben részesíti a kompetitív, önző viselkedést azokban a nagyon nagy közösségekben, amelyekben az agy nem elég nagy ahhoz, hogy az egyén a közösség minden tagjának viselkedését ellenőrizni tudja.

Figyelembe véve az emberiség jelenlegi állapotát, nem tűnik túlságosan pesszimistának az a jóslat, hogy az az önzés, irigység és mindent uraló versenyszellem, amely világunkat áthatja, előbb-utóbb megfordíthatatlan krízishez vezet. Mit lehet tenni ennek elkerülésére? Freund Tamás javaslata az, hogy meg kell változtatnunk szellemi környezetünket, vagyis a korszellemet, amely jelenlegi világunkat irányítja. Ezt azt jelentené, hogy az uralkodó szélsőséges individualista szemlélet helyett át kellene térnünk egy kollektivistá szemléletre. Szellemi környezetünk megváltozása ebbe az irányba az egyének fogalmi rendszerének az adaptációjával járhatna együtt. Ha a szellemi környezet globálisan megváltozik, akkor az egyének gondolkodásmódja is igazodhat ehhez.

Értelmezésem szerint a kereszténység egy ilyen, új fogalmi környezethez történő adaptációt szeretne elérni. Ennek központi fogalma a szeretet.

6. A szeretet

Ezen a ponton visszatérhetünk ahhoz a kérdéshez, melyet az előző, 5. alfejezetben vetettünk fel: Miért hagyja el vagy hagyná el, ha tehetné sok ember a nagyvárosokat? Véleményem szerint a rövid válasz az, hogy a több önzetlenség és a több szeretet érdekében.

A kis közösségekbe integrálódás megteremti azt a helyzetet, amelyben az önzetlenség létrejöhet. Freund Tamás megjegyzi, hogy 100.000 évvel ezelőtt

a közösségek 100-200 emberből álltak, melyek mint nagy családok funkcionáltak. Az önzetlenség ebben a környezetben az egyén és a közösség túlélése és szaporodása szempontjából szükségszerű és könnyen megvalósítható volt. A mai kis közösségek ugyanezt igénylik. Ezért a hozzájuk igazodás során a közösségek új tagjai, ha valóban integrálódni akarnak a közösségben, átveszik ennek értékeit, így az önzetlenséget is, ennek olyan velejáróival együtt, mint az együttműködés és a bizalom.

Az ókorban a kereszténység kialakulásával új dimenzió nyílt az emberi életben, amely a szeretetre épült. A keresztényi szeretet gondolata egy olyan ideált helyez előtérbe, amely szöges ellentéte az önzésre és a versengésre épülő életnek. Míg az önzés és versengés az egót helyezi előtérbe, addig a keresztényi szeretet az ego feladását igényli. Az ego eltűnik, és helyére a szeretet lép, melyre Jézus tanít minket.

János apostol ezt írja a szeretetről (URL3):

Szeretteim, szeressük egymást, mert a szeretet Istentől van, és aki szeret, az Istentől született, és ismeri Istent; aki pedig nem szeret, az nem ismerte meg Istent, mert Isten szeretet. Abban nyilvánult meg Isten irántunk való szeretete, hogy egyszülött Fiát küldte el Isten a világba, hogy éljünk őáltala. 'Ez a szeretet, és nem az, hogy mi szeretjük Istent, hanem az, hogy ő szeretett minket, és elküldte a Fiát engesztelő áldozatul bűneinkért (János 4: 7–16).

János a szeretetet Istennel azonosítja: AZ ISTEN SZERETET. Az úrvacsorában voltaképpen ezt a szeretetet fogadjuk magunkba A GONDOLAT TÁPLÁLÉK metafora működésén keresztül. A szeretetet, más érzelmekhez hasonlóan, metaforikusan erőként konceptualizáljuk (Kövecses 2000). Ez az erő a különböző érzelmek esetében más és más (például a düh esetében lehet nyomás alatt levő folyadék; ld. majd *felrobban* a dühtől, Lakoff–Kövecses 1987). A szeretet esetében az erő lehet a melegség (Kövecses 1988), amint ezt a 2.2. alfejezetben jeleztük. A SZERETET MELEGSÉG metafora univerzális testi alapja miatt, egy potenciálisan minden nyelvben/kultúrában megtalálható metafora. A bibliai szeretetet is ezzel a metaforával értelmezhetjük, ahogy ezt a következő, interneten talált példa is mutatja: „Nagyot dobbant ekkor mindenki szíve, mert a harang hazahívta őket lelki otthonunkhoz, a Templomhoz, melynek hideg kőfalaiból Isten meleg szeretete áradt most is rájuk” (URL4).

Míg az önzetlenség 100.000 évvel ezelőtt az ember számára biológiai szükségszerűség volt, addig mára a szükségszerűség megszűnt, és ezért jöhetett létre az önzés mint elfogadott magatartásforma. Ahhoz, hogy ez megváltozzon, a szeretet kultúrájára van szükség. A szeretet nem biológiai szükségszerűség, hanem mintegy 2000 év óta választható élet- és magatar-

tásforma. Azonban a szeretet választása nélkül nem lehet megakadályozni az önzés és versengés gyors terjedését és egyre pusztítóbb hatását. Ebben az értelemben a szeretet is szükségszerűvé vált az emberi életben, ha nem is biológiailag, de társadalmi funkciója tekintetében.

7. Következtetések

A szőlőhegyek és szőlőskertek különösen jó színterei régi-új szakrális terek kiépítésének. A fogalmi rendszerünkben található metaforák segítségével még értelmezni tudjuk az emberi élet olyan szakrális jelentéseit, aspektusait, melyekhez már elveszítettük a közvetlen kapcsolatot. AZ ÉLET UTAZÁS, AZ ISTEN SZEMÉLY, A HATALOM FENT VAN, A GONDOLAT TÁPLÁLÉK ÉS A SZERETET MELEGSÉG olyan hétköznapi metaforák, melyek ma is értelmet adnak számunkra annak a szakrális térnek, amelyet szőlőhegynek hívunk. A metaforák segítenek abban, hogy újra felfedezzük Istent és Isten tulajdonképpeni szándékát. Isten azt akarja, hogy ne legyünk önzőek, és hogy szeressük egymást. Az út menti kereszt, a kápolna, a szőlőskert, a szőlő művelése, a bor, a bor magunkhoz vétele az úrvacsora alkalmával és az Isten szereteteként való felfogása mind ezt az üzenetet erősítik fel és közvetítik.

Mi, sokan ezt az üzenetet elfelejtettük vagy nem is ismertük. A szőlőhegyekbe és más kis közösségekbe igyekvő emberek (nem feltétlen tudatos) célja, úgy vélem az, hogy visszatérjenek abba az állapotba, amelyben az élet békés, nincs harc, nincs versengés, nincs önzés, hanem a szeretet irányít. Úgy tűnik, olyanok vagyunk, mint a tékozló fiú: rájövünk lassan, hogy ott-hon jobb.²

Szakirodalom

Balázs Géza 2021. *A művészet és a nyelv születése. Szemiotika, művészetelmélet, antropológiai nyelvészet.* MNYKNT–IKU. Budapest.

Balázs Géza 2022. *Folklor és nyelv. Folklor, művészet, irodalom, nyelv.* IKU. Budapest.

² Lentről indulva szőlők között megyek a torony felé. Már érzem, ahogy a becehegyi táj költője, Takáts Gyula mondja, „minden mondatnál gazdagabb, nagyobb / e földi végtelent túllépő néma táj...” (idézi a költőt egy másik költő, Halmai Tamás, 2023). A belém ivódott metaforák dolgoznak, és jön a felismerés: ez az a kert! A szőlőskert, amely oly sokáig hívogatott, csak én nem fogadtam el hívogatását. A hely lélekké válik, és a lélek kitérül a tájban. Felérve, visszatekintek: mögöttem a kápolna, előttem a szőlők, a tanúhegyek, a tó, a somogyi dombok. Elönt a melegség. Hazaértem.

- Eliade, Mircea. 1963. *The sacred and the profane. The nature of religion*. Harcourt, Brace, and World. New York.
- Freund Tamás. 2005. Az önzés és az elmagányosodott ember. *Magyar Szemle Online* 14/2.
- Halmai Tamás. 2023. *Az orfeuszi nádasok felett. Takáts Gyula drangalági költészete*. Takáts Gyula Irodalmi Alapítvány. Kaposvár.
- Kövecses, Zoltán. 1988. *The language of love*. PA: Bucknell University Press. Lewisburg.
- Kövecses, Zoltán. 2000. *Metaphor and emotion*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Kövecses Zoltán. 2005. *A metafora*. Typotex Kiadó. Budapest.
- Kövecses, Zoltán. 2011. The biblical story retold: A cognitive linguistic perspective. In: Zic Fuchs, Milena – Mario Brdar (eds.): *Cognitive Linguistics. Convergence and Expansion*. John Benjamins. Amsterdam. 325–54.
<https://doi.org/10.1075/hcp.32.19kov>
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Lakoff, George – Kövecses, Zoltán. 1987. The cognitive model of anger inherent in American English. In: D. Holland – N. Quinn (eds.): *Cultural Models in Language and Thought*. Cambridge University Press. New York. 195–221.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511607660.009>
- Lakoff, George – Mark, Johnson. 1980. *Metaphors we live by*. Chicago University Press. Chicago.
- Réthelyi Jenő. 1984. Útszéli kereszték Keszthely környékén. *Ethnographia* XCV 1/53–79.
- Szelid Veronika. 2007. *Szerelem és erkölcs a moldvai déli csángó nyelvhasználatban*. Doktori disszertáció. ELTE BTK
- URL1. Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár: <http://www.ppek.hu/>
- URL2. Petrás Mária: <https://www.vilagnakviraga.hu/irodalom/petras.htm>
- URL3. János apostol: <https://www.bible.com/hu/bible/920/1JN.4.7-16.R%C3%9AF>
- URL4. <https://regi.reformatus.hu/mutat/szivdobbanas-harangszora-halaado-istentisztelet-mezberenyben-a-megujult-toronyert-es-az-uj-toronysisakert>

Kövecses Zoltán

professor emeritus

Eötvös Loránd Tudományegyetem

E-mail: kovecses.zoltan@btk.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0002-9642-4662>

Abstract

KÖVECSES, ZOLTÁN

GOD IN THE VINEYARD. THE SACREDNESS OF WINE HILLS THROUGH THE EYES OF A METAPHOR RESEARCHER

In the paper, I argue that people today can still connect to the mostly forgotten sacred space of wine hills (that is, to the transcendent meanings that attach to certain objects, buildings, materials, activities in wine hills). The possible connections to this sacred space can be found in our conceptual system, specifically, in those parts of the system that are metaphorically constructed. The paper seeks to understand, through the analysis of figurative devices, what the obvious and less obvious manifestations of the sacred (such as chapels, roadside crosses, wine making) may have meant to our predecessors and what they may mean to us today. The wine hills and vineyards are particularly apt arenas for the construction of old-new sacred spaces. With the help of metaphors, we are still in a position to interpret sacred meanings and aspects of human life to which we can no longer connect in a direct manner. LIFE IS A JOURNEY, GOD IS A PERSON, POWER IS UP, IDEAS ARE FOOD, and AFFECTION IS WARMTH are everyday metaphors that can provide meaning for the sacred space that we call wine hills (at least to some of them). Metaphors can help us rediscover God and his true intentions.

Keywords: sacred space, conceptual system, metaphor, roadside crosses (crucifixes), chapel, grapes, wine, love/affection